

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1857.

ΤΟΜΟΣ Η'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 184.

ΠΕΡΙ ΚΑΛΟΥ.

—•••••

Α'.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων περὶ καλοῦ μελετῶν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν τὸ κοινὸν ὅσα ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ ΙΗ' κεφαλαίῳ τοῦ Δοκιμίου ἡμῶν, καὶ ὅσα κατὰ διαφόρους καιροὺς πολλαχοῦ ἀνεπτύξαμεν, καὶ ἰδίως ἐν τῇ καταχωρισθείσῃ εἰς τὸ ΡΕ' φυλλάδιον τῆς Πανδώρας περὶ Ἰδαίου διατριβῆς. Ὅτε δὲ ἐμέλλομεν νὰ ὁδηγήσωμεν τοὺς φίλους ἡμῶν ὁμιλητάς εἰς τὴν μελέτην τοῦ τρίτου τούτου Τμήματος τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἠναγκάσθημεν ν' ἀναθεωρήσωμεν τὰς περὶ τούτου διεσπαρμένας ιδέας καὶ ἀρχάς, νὰ τὰς συναρμολογήσωμεν, ν' ἀνακαλύψωμεν τὸν σύνδεσμον αὐτῶν πρὸς τε τὰς ἡγουμένας καὶ ἐπομένας θεωρίας, νὰ διαφωτίσωμεν τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις, καὶ νὰ τὰς συμπλη-

ρώσωμεν διὰ τε τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας. Ἐκ τούτου προήλθε τὸ σύνολον τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Αἰσθητικῆς ἢ Καλλολογίας γνωστῆς ἐπιστήμης, ἥτις, βάσιν ἔχουσα τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ, θεωρεῖ αὐτὸ καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ, μελετᾷ καὶ τὴν διὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων γνῶσιν καὶ ἀντίληψιν αὐτοῦ, καὶ τὴν διὰ τῆς καλλιτεχνίας δημιουργίαν του, καὶ τοὺς διαφοροὺς κλάδους τῆς παραγωγῆς τοῦ καλοῦ θεωροῦσα, ἐνδεικνύει καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἀρχὴν καὶ τὴν ἰδίαν ἐκάστου φύσιν, τὰς περὶ αὐτῶν θεωρίας τῆς ἐπιβεβαιουῦσα διὰ τῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως.

Ἀλλὰ κατ' αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς ἐπιστήμης δύο εἰδῶν ἐνστάσεις ἀπηντήσαμεν· τὰς μὲν ἐκ τοῦ κατὰ τινὰς φύσει ἀορίστου καὶ σχετικοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ καλοῦ, ἥτις ὡς ἐκ τούτου φαίνεται ἀνεπίδεκτος ἐπιστημονικοῦ προσδιορισμοῦ, τὰς δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν ἐλευθερίας, ὅλως ἐναντίας φαινομένης πρὸς τὴν λογικὴν ἐκείνην ἀνάγκην, ἥτις χαρακτηρίζει τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας. Ἀμφοτέρως δὲ ἀνεσκευάσα-

μεν ἡ πολὺ τοῦλάχιστον περιορίσαμεν, παρατηρήσαντες ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅτι τὸ κοινὸν τῆς λέξεως καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐπὶ λίαν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων, ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης κοινούς καὶ σταθεροὺς χαρακτῆρας, περὶ ὧν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦσιν· ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς δημιουργίας τοῦ καλοῦ δὲν ἀπαλλάττει αὐτὴν ὁρίων τινῶν λογικότητος οὔτινας, ὡς ἐκ τούτου, τὴν ὑποβάλλουσιν εἰς τινα ἐπιστημονικὴν ἀνάγκην, καὶ εἶναι μάλιστα αὐτοὶ οἱ ὅροι τῆς περὶ τὴν ἀντικείμενην καὶ ὁριστικῆς περὶ τῶν ἔργων αὐτῆς κρίσεως.

Ἐντεῦθεν ἰδιαιτέρα τις ἐπιστήμη, ἥτις, εἰ καὶ ἐρ' ἡμῶν ἔλαβε τὸν τέλειον αὐτῆς ὀργανισμόν, οὐχ ἥττον ὑποφαίνεται ἀπὸ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἐκλείπει ὅλως σχεδὸν κατὰ τὸν μεσαιῶνα, καὶ μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς φιλοσοφίας ἀπικνύχου τῆς Εὐρώπης ἀναφανέστα, συγκεντρύεται τὴν κατὰ τῆς διαφόρου σχολᾶς τύχην τῶν γενικωτέρων φιλοσοφικῶν δογμάτων καὶ ἐπὶ τέλους σήμερον κατέστη κλάδος συρφετός καὶ ἀχώριστος τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν ὅσαι συναποτελοῦσιν οἰονδῆποτε πλήρες φιλοσοφικὸν σύστημα.

Καὶ ἐπειδὴ, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, δῖο πρέπει νὰ ἔχῃ ἐσωτερικὰς διακρίσεις, τὴν μὲν ἐν ἣ τίθενται αἱ γενικαὶ περὶ καλοῦ θεωρίαι, τὴν δὲ τὰς ἀρχὰς περιλαμβάνουσιν μιᾶς ἐκάστης τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τὴν ἱστορικὴν τούτων ἀνάπτυξιν, ἔπεται ὅτι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐκείνων θεωριῶν ἐμῶν ν' ἀρχίσωμεν τὰς καλλολογικὰς ἡμῶν παραδόσεις, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τῷ προμνησθέντι κεφαλαίῳ τοῦ ἡμετέρου δοκιμίου, δηλαδὴ, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ καλοῦ καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῷ ἐννοιῶν, προσπαθοῦντες ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἀναλύσεως τῶν ἄλλων τὸν ἡμετέρον ὁρισμὸν νὰ δικαιολογήσωμεν καὶ ἐπὶ πληρέστερον, εἰ δυνατόν, νὰ ἀναπτύξωμεν.

Καὶ ἀπεδείξαμεν ἐκ νέου ὅτι τὸ καλόν, καθὼς χαρακτὴρ ἀνήκων εἰς τὸ ὄν, εἰς οἰκιδῆποτε ὄντα, καὶ εἰς οἰκιδῆποτε στοιχεῖα αὐτῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ δυνατόν νὰ εἶναι εἰμὴ ὑπέροχος ὀντότης ἐμφανίονσα τὴν ἀνωτάτην καὶ τελειοτάτην φύσιν τῶν ὄντων. Τοῦ ὁρισμοῦ τούτου τεθέντος, οὐ μόνον εἶδομεν ὅτι ἐφαρμόζεται εἰς ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶτε ἐν τῇ φύσει εἶτε ἐν τῇ τέχνῃ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ ἠδυνήθημεν νὰ προσδιορίσωμεν, εὑρόντες αὐτὰ ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ τοῦ ὄντος. Τωόντι, καὶ τὸ καλόν ἔχει ὑπόστασιν τὴν ἀλήθειαν, μορφήν, τὴν ἐκφράσιν δι' ἐνδοτάτης σχέσεως πρὸς ἀλλήλας συνδυαζόμενας, τόπον καὶ χρόνον διὰ τῆς συμμετρίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ, καὶ λογικὴν τάξιν, εἰς ἣν ὑποτάσσεται, καθ' ἣν ἐκτιμᾶται καὶ ρυθμίζεται, ἐξ ἣς προέρχεται, ἣν ἐκφράζει, καὶ εἰς ἣν ἀναβιβάζει τὸ πνεῦμα, αὐτὴν τὴν ἐντέλειαν τῆς λογικῆς τάξεως, ἐν ἣ, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, καίται τὸ ἰδανικόν. Ὡστε τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Ὅπουδὲ-

ποτε τὰ στοιχεῖα ταῦτα τοῦ ὄντος τύχουσιν ὑπέροχα, καὶ διὰ τὴν ἰδίαν ἐκάστου φύσιν καὶ διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν ἀρμονίαν, ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ καλόν.

Ἐκ δὲ τῆς συμπαραθέσεως ταύτης τῶν δύο ἐννοιῶν ἀκριβέστερον προσδιορίζεται καὶ ἡ ἰδιαιτέρα φύσις τῶν εἰδῶν ἐκείνων, αἵτινα ὑπάγονται, ὡς εἰς ἀνώτερόν τι γένος, εἰς τὸ καλόν, τοῦ ὑψηλοῦ λ. γ. καὶ τοῦ χαρίεντος. Καὶ τωόντι, ἐὰν ταῦτα ἦσαν εἶδη τοῦ καλοῦ, πρέπει νὰ ἔχωσι τὰ αὐτὰ τοῦ γένους στοιχεῖα, πρὸς δὲ, ἰδιαιτέρα δι' ὧν ἀλλήλων διακρίνονται. Καὶ ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ εἶναι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, τὸ ὑψηλόν, εἶναι καθ' ἡμᾶς εἶδος καλοῦ, ἐν ᾧ ὑπερτεροῦσι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀμφοτέρω κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ταυτιζόμενα καὶ ἀναγόμενα εἰς τὸ ἄπειρον, ὅ ἐστιν, εἶδος καλοῦ ἐν ᾧ ὑπερτερεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου, καθὼς τὸ χάριεν εἶναι εἶδος ἠθικοῦ καλοῦ, ἰακράν ἐμφανίον ἐμμένειαν διὰ τινος λεπτότητος τῆς ὕλικῆς μορφῆς ἐκφραζομένην. Ἡ αὕτη μέθοδος ὠδήγησεν ἡμᾶς καὶ εἰς τὸν προσδιορισμὸν ἑτέρας ἐννοίας οἷον ἀντιθέτου πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ, τῆς ἐννοίας δηλαδὴ τοῦ γελοίου, ὅπερ αἶσχος ἀνῶδον καὶ οὐ φθαρτικὸν ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὅπερ δι' αὐτῆς μάλιστα τῆς ἀντιθέσεως λίαν ἐπιτυχῶς ἐνίστα συντελεῖ εἰς τὴν πλήρη ἐκφράσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ καλοῦ.

Περὶ δὲ τῶν δυνάμεων δι' ὧν ἀντιλαμβάνομεθα τοῦ καλοῦ εὑρομεν διὰ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῆς ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐντυπώσεως τῶν καλῶν ἔργων τῆς φύσεως ἢ τῆς τέχνης, ὅτι ἀπασαι αἱ τε νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ δυνάμεις συντείνουσι πρὸς ἀντίληψιν αὐτοῦ, διαφόρως πῶς συνδυαζόμεναι καὶ ἐνεργοῦσαι κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἰδίας ἐκάστης ἐνεργείας καὶ κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις, συναποτελοῦσαι τὴν καλλιτεχνικὴν εὐαισθησίαν, καὶ παράγουσαι οἷον ὅλην ἀποτέλεσμα τὴν αἰσθησιν τοῦ καλοῦ, καὶ τὴν καθάρωτάτην καὶ σχεδὸν οὐρανίαν ἐκείνην ἡδονήν, τὴν ὁποῖαν ἐμποιεῖ ἐν ἡμῖν ἡ θέα τῶν καλῶν ἀντικειμένων. Ἀλλ' ἡ καλαισθησία, ἡ ἰδιαιτέρα δηλαδὴ ἐκείνη γεῖσις τοῦ καλοῦ ἥτις εἶναι ἀρχὴ τῆς φιλοκαλίας, ὑποθέτει ὅχι μόνον τὴν εὐαισθησίαν, τὴν ἐπιδεκτικότητα δηλαδὴ τῆς ἀντίληψις, ἀλλὰ καὶ τὴν ικανότητα τῆς κρίσεως, τοιούτῃ τὴν ὀρθὴν τοῦ καλοῦ ἐννοίαν, πρὸς ἣν παραβάλλομεν ἐπικρινόμενα ἀντικείμενα καὶ ἣν ἔχομεν ἐκ φύσεως ἢ ἐκ παιδείας. Ἡ κρίσις αὕτη ἔχει ἐπομένως νόμους καθολικοὺς καὶ ἀπολύτους μὴ καταστρεπομένους ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν ἀνθρωπίνων κρίσεων ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς μάλιστα μαρτυρουμένους, ὧν ἄνευ ὁ περὶ καλοῦ σκεπτισμὸς ἠθελεν ἐπιρρατῆ, συνεπιφέρων τὴν περὶ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ, καὶ διὰ τῆς καλλιτεχνίας τὴν λογικότητα καὶ ἠθικότητα συνδιαφθερίων, διότι ἡ ὀρθὴ περὶ καλοῦ κρίσις εἶναι ἀχώριστος τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ὀρθῆς συνειδήσεως.

Ἀλλ' ἡ ἀντιληπτικὴ τοῦ καλοῦ δύναμις καὶ ἡ ὀρθὴ περὶ αὐτοῦ κρίσις δὲν ἀρκοῦσι πρὸς δημιουργίαν

γίναν τοῦ καλοῦ. Ἡ ποιητικὴ τοῦ καλοῦ δύναμις υποθέτει αὐτὰς, ἀλλὰ δὲν ἀναπληροῦνται ὑπ' αὐτῶν. Τὴν θαυμαστὴν ταύτην δύναμιν, εἴτε ἐμπνευσιν εἴτε ἐπίπνοϊαν εἴτε μεγαλόνοϊαν, εἴτε ὁπωσδήποτε ἄλλως αὐτὴν ὀνομάσωμεν, δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου νὰ μελετήσωμεν, δι' ἧς πάσαι τῆς ἄλλας γνωρίζομεν, δηλ. διὰ τῆς συνειδήσεως· διότι οὔτε πάντες ἔχομεν αὐτήν, οὔτε οἱ κατετηγμένοι αὐτήν δύνανται νὰ ἔχουσιν, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα κυριεύονται ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς, τὴν καθάραν ἐκείνην ἐνόρασιν, δι' ἧς μόνως ἤθελον δύνηθαι νὰ τὴν περιγράψωσι. Καὶ καθὼς ἐπὶ πικρὸς πρῶτον κατὰ τὴν πραγματικὴν τάξιν τῶν ὄντων, δὲν δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὴν φύσιν αὐτοῦ εἰμὴ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτήρων καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ὡς αὐτὸς τὴν πρῶτην ταύτην κατὰ τὴν λογικὴν τάξιν ἐνεργείαν τοῦ πνεύματος δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς φαινομένων. Ἐκ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων σημείων παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος δύναμις εἶναι σπανία καὶ ἐκτακτος, οὔτε εἰς πολλοὺς οὔτε πάντοτε ἀναφαινομένη, ὅτι εἶναι αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρα, μὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς θελήσεως, μὴ ἀποκτωμένη διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, οὐδὲ διὰ τῆς παραδόσεως μεταδιδόμενη, ὅτι ἀγνοοῦμεν πότε καὶ ποῦ καὶ πῶς καὶ διατί ἐμφανίζεται, ὅτι πάσης ἄλλης ἀνωτέρα καὶ πάσας προϋποθέτουσα, συνενοῖ καὶ δεσπόζει καὶ ὑποτάσσει αὐτὰς καὶ μεταχειρίζεται, διὰ τινος ἐνεργείας ὁλως ἐκτάκτου καὶ ἀπροσδοκήτου, τῆς ὁποίας κατὰ διαφορὰν ὄλων τῶν ἄλλων τοῦ πνεύματος ἐνεργειῶν, δὲν δυνάμεθα τοὺς ὅρους καὶ τοὺς νόμους νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς, ἀναγκαζόμενοι μόνον ἐξωτερικῶς νὰ τοὺς ἐκδηλώσωμεν. Παρατηροῦμεν ἐπὶ τέλους, ὅτι, τρόπον τινά, ἐξώθεν καὶ ἀνωθεν κατερχομένη, κυριεύει τοὺς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένους ὡς ἐνθρονὸς μανία, καθιστῶσα αὐτοὺς δημιουργοὺς καὶ ἐκλεκτὰ ὄργανα τῆς θεότητος διὰ τινος μυστηριώδους τῆς ἐν αὐτῇ ποιητικῆς δυνάμεως ἀπορροίας.

Ἀλλὰ, καὶ τοὶ προικισμένοι μὲ τὸ θεῖον τοῦτο προνόμιον, εἶναι οὐχ ἥττον πλάνη νὰ πιστεύουσιν οἱ καλλιτέχναι, καὶ ἰδίως οἱ ποιηταί, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην ἰδιαιτέρας ἀγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως· διότι, ἀπ' ἐναντίας, ὅσον ὑψηλοτέρα καὶ εὐγενεστέρα ἡ ἀποστολὴ τῶν, τόσοι εἶναι δυσκολώτερα τὰ ἔργα τῶν καὶ ἐὰν μεγάλη ἡ δόξα τῶν, τρομερὰ καὶ ἡ εὐδύνη τῶν. Ὅθεν, πρὸς τὴν μερικὴν τῆς ἰδίης τέχνης διδασκαλίαν, καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐντελεστέρων αὐτῆς προϊόντων, ἀνάγκη νὰ λαβῶσι καὶ γενικὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας, τῆς ἱστορίας τοῦ ὕλικου κόσμου, ὅλων, εἰ δυνατόν, τῶν ἐπιστημῶν, ἀφ' οὗ ὑπόστασις τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ ἀληθές, καὶ ἀφ' οὗ ἡ παρὰ τῆς ἐμπνεύσεως ζωογονουμένη φαντασία βᾶσιν καὶ ὑποστήριγμα πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν λόγον. Τὰ δὲ φῶτα τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ συνάδωσι πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας· διότι ἐὰν τὸ καλὸν ἐκφράζει τὸ ἀληθές, τείνει φύ-

σει πρὸς τὸ ἀγαθόν· καὶ οὕτως ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ χρησιμεύουσιν ὡς προκαθάρσις τῆς ψυχῆς τῶν καλλιτεχνῶν πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐμπνεύσεως, καὶ τότε δὴ τότε, ἀνώτεροι πάντων ἀνθρώπων γενόμενοι, ἀναδείκνυνται ὡς μεγάλοι ἱεροφάνται καὶ μυσταγωγοὶ τῆς θεῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Ἐκ τῆς ὑψηλῆς ταύτης περιωπῆς, εἰς ἣν ἐθέσκαμεν τὸν καλλιτέχνην, διορώμεν ποία εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἡ φύσις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς καλλιτεχνίας.

Ἡ καλλιτεχνία δὲν εἶναι μίμησις τῆς φύσεως, ὡς ἐπιπόλαιοι τινὲς φιλόσοφοι ἐδόξαζον καὶ βέλναυσοι καλλιτέχναι ἀπεδέχοντο· ἐὰν ἦτο μίμησις ἀπλῶς, ἤθελον εἶσθαι καὶ αὐτῶν τῶν μηχανικῶν τεχνῶν κατωτέρα. Ἡ καλλιτεχνία εἶναι ποίησις τοῦ καλοῦ. Ἡ φύσις καὶ ἡ καλλιτεχνία τὸ αὐτὸ ἔχουσι πρωτότυπον, ὅπερ ἡ μὲν ἐκδηλοῖ διὰ τοῦ πραγματικοῦ, ἡ δὲ ἐκφράζει διὰ τοῦ καλοῦ. Διμυθάνει τὰ στοιχεῖα παρὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ ἄλλως πῶς συναρμολογεῖ, συνενοῖ ἢ χωρίζει αὐτὰ καὶ μυριοτρόπως συνδυάζει, ἰδανοποιούσα τὴν ὕλην, παρατείνουσα καὶ συμπληροῦσα τὴν δημιουργίαν· διὸ τινὲς τῶν καλολόγων διίσχυρίζονται, ὅτι τὸ τεχνητὸν καλὸν εἶναι αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ ἀνώτερον καὶ τελειότερον.

Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ καλλιτεχνία οὐσιωδῶς εἶναι μία, πολλὰς ἔχουσα μορφάς, διάφορα μίση, ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν καὶ ἀρχήν, ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Καὶ ἐπειδὴ ὑπόστασις τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια, καὶ ἀνωτάτη ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ἀλήθεια εἶναι ἡ θρησκευτικὴ, πάντα τὰ ἄλλα κοινωνικὰ στοιχεῖα ρυθμίζουσα καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τύπον διαπλάττουσα, ἡ καλλιτεχνία ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας ὡς ἐκφράσις τῆς κοινωνίας ἀναφαινομένη, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ἐκφράσις τοῦ θρησκευμένου. Τοῦτο σαφέστατα ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία κατὰ τὸν ἀνατολικὸν κόσμον, τὸν Ἑλληνορωμαϊκόν, τὸν μεσαιῶνα, καὶ τῆς νέας κοινωνίας. Ἀλλὰ τοῦτο συγχρόνως δηλοῖ ὅτι αἱ ἱστορικαὶ φάσεις τῆς καλλιτεχνίας δὲν ἐπαναλαμβάνονται, ἀλλὰ διαδέχονται ἀλλήλας, φέρουται ἐκάστη, ὡς αἱ ὥραι τοῦ ἔτους, ἴδια ἄνθη καὶ ἰδίους καρπούς· καὶ καθὼς δὲν ἀληθεύει ὅτι ἡ καλλιτεχνία μιμεῖται τὴν φύσιν, ὡσαύτως καὶ πολὺ ὀλιγώτερον δὲν ἀληθεύει ὅτι πρέπει ἑαυτὴν νὰ μιμηται καὶ νὰ μεταγράψῃ, καταντῶσα, ἀντὶ ἐλευθερίας καὶ πρωτοτύπου δημιουργίας τῆς μεγαλονοίας, ψυχρὰ ἐπανάληψις ἑαυτῆς καὶ μιμήσεως μίμητις. Τοῦτο ἐπὶ τέλους παρέχει πρὸς χεῖραν καὶ ἀσφαλῆ λύσιν τοῦ μεταξὺ κλασικῶν καὶ ρωμαντικῶν πολυκρότου ζητήματος, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ζήτημα, ἀμα σκεφθῇ τις ποία εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ φύσις, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ποῖοι οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς δημιουργίας τῆς. Τῶν κλασικῶν ὁ ἰσχυρισμὸς, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀνάγεται εἰς προφανῆ ἀντίστασιν καὶ παραλογισμόν· διότι, ἐὰν ὁρῶμεν νὰ μιμηθῶμεν τοὺς ἀρχαίους, οὗτοι οὐδένα ἐμιμή-

μήθησαν, καὶ εἰς τὴν πρωτοτυπίαν εἶναι ὁ ἐκφανέστερος καὶ λαμπρότερος αὐτῶν χαρακτήρ, πῶς νὰ συμβιβασώμεν αὐτὴν μετὰ τὴν μίμησιν;

Ὅμως ὑπάρχει στοιχεῖον τῆς κλασικῆς καλλιτεχνίας πολύτιμον, πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀξιωματικὸν καὶ ἀξιοσπούδαστον. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τύπος ἐξωτερικῶν πληρέστατα τὴν ιδέαν συμφώνως πρὸς τοὺς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους νόμους τοῦ καλοῦ. Ἡ πλαστικὴ λεγομένη ἐντέλεια ἢ ἡ τελειότης τῆς μορφῆς ἀναφαίνεται καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀρχαίας τέχνης, πάντοτε ἀκμάζουσα καὶ διαπρέπουσα, καὶ μετὰ ἀκήρατον κάλλος τὰ ἔργα τῶν ἡμετέρων προγόνων ἐπικοσμοῦσα. Συνίσταται δὲ ἐκ πολλῶν ὁμοῦ στοιχείων πρὸς ἓν ἀποτελεσματικὸν συνεργούντων, τῶν ὁποίων ἀκριβὴ καὶ διακεκριμένην ιδέαν δὲν παρέχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ καλολόγοι, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς, εἰς τὰ ἐπόμενα. Εἰς τὴν ἀπλότητα, τὴν ἀχώριστον τῶν μεγάλων ἔργων τῆς φύσεως, πολλὰ ἐκδηλοῦσθαι δι' ὀλίγων καὶ πραγματοποιήσεως, ἀπλότητα σημείων, γραμμῶν, σχημάτων, λέξεων, ἤχων· εἰς τὴν ἀφέλειαν τὴν ἀποκαλείουσαν πᾶν βεβιασμένον καὶ ἐπιτετηδευμένον, καὶ παντοῖα κινήματα, θέσεις, στάσεις, ἐννοίας, εἰκόνας, αἰσθήματα, τηροῦσα τὴν δυσέφικτον ἐκείνην φυσικότητα δι' ἧς ἡ τέχνη ἀμιλλωμένη πρὸς τὴν φύσιν, οὐχ ἦττον ἀποκρύπτει ἑαυτὴν καὶ λανθάνει, ὅπισθεν τῆς φύσεως ἐνεργοῦσα· εἰς τὴν σύμμετρον καὶ εὐρυθμον ἐκείνην διάταξιν εἴτε διὰ τῆς ὕλης εἴτε διὰ τοῦ λόγου ἐκφραζομένην, ἐν ᾗ οὐδὲν πλεόν ἢ ἔλασσον τοῦ δέοντος· εἰς τὴν διαύγειαν ἢ διαφάνειαν τῆς μορφῆς τῆς οὕτως ἐνοποιουμένης καὶ ταυτιζομένης τῇ ὑποστάσει, ὥστε οὐ μόνον δὲν παρεμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ φανέρωσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκφανεστέραν καὶ λαμπρότεραν αὐτὴν ἀπεργάζεται· τέλος, εἰς τινὰ χάριν καὶ γαλήνην περιβάλλουσιν, ὡς ἀτμοσφαῖρα τοῦ ἰδανικοῦ, τὰ ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, διότι ἐν τῷ ἰδανικῷ μόνον ὑπάρχει ἡ γαλήνη αὕτη καὶ ἐκεῖθεν κατέρχεται καὶ πρὸς τὸ ἰδανικὸν ἀναβιβάζει τὸ πνεῦμα. Τὸ σύνολον τῶν χαρακτήρων τούτων συναισθανόμεθα διὰ τοῦ αἰσθήματος, καὶ ἀνακαλύπτουμεν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐν παντὶ κλάδῳ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ὡς ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ ζωγραφικῇ καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν τῇ μουσικῇ καὶ ποιήσει. Τοῦτο εἶναι τὸ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον καὶ δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ μιμηθώμεν, διότι καὶ τεχνολογικὸν εἶναι, καὶ ἀποκτάται διὰ τῆς μελέτης, καὶ νόμιμον καὶ πρὸς τελειότητα παντός ἔργου καλοῦ ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον. Κατὰ τοῦτο ἡ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος μορφώνει τὴν φιλοκαλίαν, καὶ τὴν καλαισθητικὴν ἐμποιεῖ καὶ ἀναπτύσσει, δι' αὐτὰς δὲ καὶ τὴν ὀρθότητα τοῦ πνεύματος ἐπιφέρει καὶ πρὸς τινὰ θεῖον νόμον ῥυθμίζει τὸ αἶσθημα καὶ τὴν καρδίαν. Διὰ τοῦτο ἡ πρώτη ἐκπαίδευσις εἶναι καὶ πρέπει νὰ ᾖ ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε κλασικὴ, παρέχουσα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα σοφώτατον μάθημα καὶ ἐντελές τοῦ καλοῦ παράδειγμα καὶ ἀνεξ-

άντλητον διδασκαλίαν. Ὡστε τὸ τελευταῖον συμπέρασμα εἰς τὸ περὶ κλασικῶν καὶ ῥομαντικῶν ζητημάτων εἶναι, ὅτι εἰ μὲν ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις τῆς καλλιτεχνίας πρέπει νὰ ᾖ πάντοτε τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἐποχῆς, τῆς κοινωνίας, τῶν ιδεῶν, τῶν ἀρχῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν αἰετοῦ ἐπιφαινομένων ἠθικῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ τύπος αὐτῆς καὶ ἡ μορφή πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὴν πλαστικὴν τελειότητα τῶν ἀρχαίων, διότι οὕτω μόνον δύναται νὰ συμφωνῇ πρὸς τοὺς καθολικοὺς καὶ ἀναγκάσιους νόμους τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

Διότι καθὼς τὸ καλὸν σχετίζεται πρὸς τὸ ἀληθές τὸ παρέχον εἰς αὐτὸ τὴν ὑπόστασιν, παρομοίως ἀχώριστον εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὸ τὸ ἀληθές ἐν ἐνεργείᾳ. Τὸ ἀγαθὸν ἀναγκαίως καὶ ἀναπορεύτως παράγεται ὑφ' οἰουδὴ ποτε καλοῦ, οὐχὶ ὅμως ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας, διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας ἢ διὰ τοῦ ἠθικοῦ παραδείγματος, διότι πολλάκις μάλιστα φαίνεται τὸ ἐναντίον, ἀλλὰ διὰ τῆς ἰδανικῆς ἐκείνης τάξεως, ἣν τὸ καλὸν ἐκδηλοῖ καὶ ἀποκαλύπτει, καὶ δι' ἧς τὰς μὲν αἰσθήσεις διὰ καθαρωτάτης ἡδονῆς τέρπει καὶ κατακηλεῖ, τὴν δὲ καρδίαν εὐπρέστως συγκινεῖ διὰ τινος γλυκυτάτης καὶ ἀνικητοῦ συμπαθείας, καὶ τὸ πνεῦμα τέλος εὐδοεῖ καὶ ῥυθμίζει, εἰσάγον καὶ εἰς αὐτὸ ὑπὸ τὴν μαγικὴν ἐσθῆτα τῆς παντασίας τὴν αὐστηράν ἐκείνην λογικότητα τὴν ὑποκαταστάσαν εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἀλλ' οὐχ ἦττον ὑποστηρίζουσιν αὐτὰ, ὡς τὸ σύστημα τῶν ὁστέων ὑποστηρίζει τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο αἱ καθ' ἡμᾶς ἀναρχνεῖται θεωρίαι, δι' ὧν διδάσκεται ἡ ἐλευθερία τῆς τέχνης, καὶ ἡ τέχνη διὰ τὴν τέχνην, εἶναι ὅχι μόνον παράλογοι καὶ ἀντιβαίνουσαι καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν ἐννοιαν τοῦ καλοῦ καὶ εἰς τὴν νόμιμον ἐνεργειαν καὶ ἀποστολὴν τῆς καλλιτεχνίας, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατοι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν των, διότι τὸ καλὸν, συμφυές δὲν τῷ ἀγαθῷ, εἶναι ἀχώριστον αὐτοῦ, ὡς εἶναι ἀχώριστος ἡ ὑπόστασις ἀπὸ τῆς μορφῆς, ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τῆς συνεπειας, καὶ τὸ αἷτιον ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος· εἶναι θεωρεῖται χροσιμεύσασθαι ἐν καιρῷ ὡς δικαία καὶ σωτήριος ἀντενέργεια κατὰ τῆς δουλοπρεποῦς καὶ σχολαστικῆς τῶν κλασικῶν μιμήσεως, ἀλλ' ἴσως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης ἐπενεγκοῦσαι τὰς ὑπερβολὰς, τὰς παρεκτροπὰς, τὸν ἀχαλίνωτον νεωτερισμὸν καὶ τὸν εἰς πᾶν εἶδος αἰσχυρότητος ἐκτραχηλισμὸν, τὸν ὁποῖον δικαίως θρηνεῖ πᾶσα εὐχισθητος καρδίη ὡς αἷτιον κυριώτατον πάσης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς διαφθορᾶς.

Τοιαῦται εἶναι αἱ συνέπειαι εἰς ἃς ἐφθάσαμεν θεωρήσαντες τὴν ἀλήθειαν ὡς ὑπόστασιν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς καλλιτεχνίας. Ἀλλ' εἰς τί ἀνάγονται τὰ λοιπὰ τοῦ καλοῦ στοιχεῖα; εἰς τὴν ἐκφρασιν διότι ἐκφρασις εἶναι καὶ ἡ μορφή αὐτῆς καὶ τὸ αἷτιον τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως, καὶ τὸ ἐνδόσιμον τοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ἡ γεννητικὴ τῆς συμμετρίας ἀρχή, καὶ αὐτὸ ἐπὶ τέλους τὸ ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνῶς

τατος βαθμός λογικότητος καὶ ἀληθείας, τὸ ὅποιον ἐκτυποῦται μὲν διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῇ φύσει, ἀποκαλύπτεται δὲ καὶ ἐκφράζεται διὰ τοῦ καλοῦ ἐν τῇ τέχνῃ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκφρασις εἶναι ὁ ἀνώτατος νόμος πάσης καλλιτεχνίας, καὶ πάντα τὰ συνιστῶντα τὰ καλλιτεχνήματα μόρια ἀνάγονται ἐπὶ τέλους εἰς τινὰ πνευματικὴν ὑπόστασιν διὰ τινῶν ὑλικῶν σημείων ἐκφραζομένην. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐνότης, ἡ ἰδιαίτουσα κυρίως εἰς τὸ πνευματικόν, καὶ ἡ πολυλότης ἡ ποικιλία, ἀχώριστος τῆς ὕλης καὶ παντός ὑλικοῦ στοιχείου προσόν, καὶ ἡ ἐξ ἀμφοτέρων προκύπτουσα ἀρμονία. Ἐάν δὲ τὸ ὑλικόν τοῦτο στοιχεῖον καθ' ἑαυτὸ θεωρήσωμεν, καὶ εἰς τὰ ἐξ ὧν συντίθεται ἀναλύσωμεν, εὐρίσκομεν ὅτι οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ συνύπαρξις ὑλικῶν σημείων ἐν τόπῳ, ἡ διαδοχὴ ὑλικῶν φαινομένων ἐν χρόνῳ· καὶ ἐκ τούτου δύο τάξεις ὡραίων τεχνῶν διακλαδοῦνται, ὧν ἡ μὲν τὰς ἐν τόπῳ εἰκαστικὰς καὶ παραστατικὰς περιλαμβάνει, διὰ τῆς ὁράσεως ἐπομένως ἐνεργούσας ἐπὶ τοῦ πνεύματος, οἷαι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφία· ἡ δὲ τὰς ἐν χρόνῳ διαδοχικὰς, καὶ διὰ τῆς ἀκοῆς πληττούσας τὸ πνεῦμα, οἷαι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις· δύο τάξεις τεχνῶν αἵτινες, κατὰ τὴν διαφορὰν ὧν ἔχουσι μέσων, διακρίνονται ἀλλήλων, ἰδίαν ἔχουσι περιφέρειαν, ἀλλὰ ἡ ἀλλῆς εὐρύτεραν, ταύτιζόμεναι ὅμως καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ἀπορρέουσι καὶ ὡς ἐκ τοῦ πρὸς θν ἀποβλέπουσιν ὅρου, ἀλλ' οὐχ ἥττον διακρινόμεναι ἀλλήλων, καὶ μὴ δυνάμεναι ἀνευ ἀταξίας καὶ μεγίστης βλάβης ἐκάστης νὰ συγχυθῶσιν.

Ἐκ τῆς φυσικῆς ταύτης τῶν τεχνῶν κατατάξεως προκύπτει καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας συγγένεια καὶ συνάφεια, καὶ ἡ ὑπ' ἀλλήλων βνήθεια καὶ συμπλήρωσις. Τῷ ὄντι, αἱ τρεῖς πρῶται λ. γ. λίαν εὐπρεπῶς συνενοῦνται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καλλιτέχνημα, καὶ ὡσαύτως αἱ δύο ἄλλαι, δι' ἐνδοτάτων σχέσεων συνέχονται καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται. Παρομοίως, ἐν ᾧ αἱ τρεῖς πρῶται εὐδοκίμοῦσιν ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, ἡ περιγραφὴ αὕτη δὲν ἐγχωρεῖ ἐν τῇ μουσικῇ, καὶ ἄλλους τρόπους ἀπικτεῖ κατὰ τὴν ποίησιν, ὡς ἄριστα ἀπέδειξε τοῦτο ἐν τῇ περὶ τοῦ Λαοκόοντος ὡραία αὐτοῦ διατριβῇ ὁ Λεσίγγος· καὶ ἐν ᾧ αἱ τρεῖς πρῶται μόνον τὴν μίμησιν ἐπιδέχονται καὶ τὴν μεταγραφὴν, αἱ δύο ἄλλαι οὐ μόνον ἐπιτρέπουσιν ἀλλ' ὑποθέτουσι καὶ ἀπικτοῦσι τὴν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως παράστασιν, δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς νέας τέχνας παραγώγους οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑποτελεῖς, τὴν διὰ τῶν ὑποκριτῶν καὶ ἀοιδῶν ἐκτέλεσιν τῶν μελῶν καὶ ᾠσμάτων· διὰ τοῦτο μᾶλλον σῃζεται ἐνεργούσιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας διὰ τινος ἐπιπροσθέτου δημιουργίας, τὴν ὁποίαν ἐσωτερικῶς καὶ ἄκοντες ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ ἀκροώμενοι, ζωηρότερον δι' αὐτοῦ τούτου ὑπ' αὐτῶν συγκινοῦμενοι, καὶ εὐκολώτερον ἐπομένως περὶ αὐτῶν κρίνοντες, καὶ τοὶ μὴ μεμνημένοι τὰ μυστήριά των. Ἐκ τούτου τελευταῖον καὶ ὁ διάφορος

δι' οὗ κατατάσσονται κατὰ τινὰ κλίμακα ἥτις ἀπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τοῦ κατωτάτου βαθμοῦ, μέχρι τοῦ ἀνωτάτου τῆς ποιήσεως προβαίνουσα τοὺς διαμέσους βαθμούς, τῆς γλυπτικῆς, τῆς ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς διέρχεται. Καὶ πραγματικῶς, ἐν ᾧ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ ὑλικῶν μερῶν, κατὰ τινὰς ἰδιαίτερους νόμους γινόμενου, ἐκφράζει μόνον γενικὰς καὶ ἀπρημένας ἐννοίας, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφία ἐκφράζουσι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καὶ διὰ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου αὐτὸ τὸ πνεῦμα, καὶ ζωηρότεραν διεγείρουσι συμπάθειαν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν θεωμένων.

Καὶ ἡ μὲν μουσικὴ ἐν μόνον στοιχείῳ τοῦ πνεύματος ἐκφράζουσα, τὸ αἶσθημα διὰ καθαρωτάτου καὶ ἀπλουστάτου μέσου, τοῦ ἤχου καὶ κατὰ τοὺς αὐστηροτάτους νόμους τοῦ ρυθμοῦ, τῆς μελωδίας καὶ ἀρμονίας, εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην συγκινητικὴ· ἡ δὲ ποίησις καὶ τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν ἐννοίαν καὶ τὴν εἰκόνα καὶ τὸ αἶσθημα ἐν τῷ εὐρυτάτῳ αὐτῆς κύκλῳ περιλαμβάνουσα, καὶ πάντα ταῦτα οὐ μόνον διὰ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ περιεκτικωτάτου μέσου, τοῦ λόγου, ἐκφράζουσα καὶ ἀποκαλύπτουσα, δικαίως τίθεται ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ὑπὸ πάντων ἀναγνωρίζεται βασιλὶς τῶν τεχνῶν, ἡ διὰ τοῦ λόγου πληρεστέρα ἀποκάλυψις αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ ἡ ὑψίστη καὶ εὐγενεστάτη καὶ ὄντως ποίησις τοῦ καλοῦ καὶ δημιουργία. Ἀλλ' ἡ διάφορος αὕτη ἐκφραστικότης τῶν τεχνῶν ἐν ᾧ χρησιμεύει πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς περιφέρειας καὶ τοῦ ἔργου καὶ τῶν νομίμων ἐκάστης ἀξιώσεων, δὲν ἐλαττώνει τὴν σχετικὴν αὐτῶν τιμὴν, καὶ οὐδεμίαν καθιεροῖ ἐλλογον ὑπερόχην πρὸς ἀλλήλας, διότι ἐκάστη αὐτῶν ἔχει ἴδια πλεονεκτήματα τὰς ἐλλείψεις ἀναπληροῦντα, καὶ ὅλαι ὁμοῦ συμπαρίστανται ὡς σεμναὶ παρθέναι, αἵτινες ἐξ ἴσου ἐμβαλίνουσιν ἐν τῷ κάλλει τοῦ προσώπου τὴν αὐτὴν οὐράνιον καταγωγὴν.

Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ιστορίαν ἐκάστης τῶν τεχνῶν τούτων, δύο ἀπηντήσαμεν ζητήματα, τὰ ὅποια ἐνταῦθα μόνον ἡδυνάμεθα νὰ πραγματευθῶμεν, καὶ τὰ ὅποια θεωροῦμεν πρὸς ἀλλήλα σχετιζόμενα καὶ τρόπον τινὰ ἀλληλένδετα. Τὸ μὲν ἀφορᾷ τὴν ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ δημιουργίᾳ πρωτοτυπίαν, τὸ δὲ τὰς σχέσεις τοῦ τεχνικοῦ καλοῦ πρὸς τὸ φυσικόν. Ἐπρεπε τῶν ὄντων νὰ ἴδωμεν πρότερον τί εἶναι τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, τί τὸ διὰ τῆς τέχνης ποιούμενον, πῶς σχετίζεται τοῦτο πρὸς τὸ ἀληθές, τὴν ιστορίαν, τὸ ἀγαθόν, ποῖος ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς καλλιτεχνίας, καὶ πῶς οἱ διάφοροι αὐτῆς κλάδοι βαθμολογοῦνται, ἵνα ἐννοήσωμεν ἐάν καὶ κατὰ τί ἐγχωρεῖ ἐν αὐτῇ ἡ πρωτοτυπία, τί οὐσιωδῶς εἶναι, ἐάν ἔχη ὅρια καὶ ποῖα. Ἐταῦτως ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ γενικὴ τῶν τεχνῶν θεωρία, ἵνα ἴδωμεν πῶς σχετίζεται τὸ τεχνικὸν καλόν πρὸς τὸ φυσικόν. Συνδέονται δὲ τὰ δύο ζητήματα πρὸς ἀλλήλα, διότι, ἀφ' οὗ μάθωμεν κατὰ

τί καὶ κατὰ πόσον νεωτερίζει ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς φύσεως, ἴδια στοιχεῖα προσθέτων εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς, τότε μόνον δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ προσδιορίσωμεν τὰς μεταξὺ τῆς καλλιτεχνίας καὶ φύσεως σχέσεις.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, ἡ πρωτοτυπία, ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, ἤθελεν εἶσθαι δημιουργία ὅλως νέα, οὐδὲν ἔξωθεν προσλαμβάνουσα, καὶ οἴκοθεν τὰ πάντα παράγουσα καὶ δημιουργοῦσα· ἀλλ' οὕτως ἐννοουμένη, εἰς μόνον τὸν Θεὸν ἰδιάζει, οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς εἰς τὸν ἄνθρωπον. Πῶς λοιπὸν γίνεται καὶ λέγεται οὗτος πρωτότυπος; Ἵνα ἀπαντήσωμεν, ἀνάγκη νὰ ἐθυμηθῶμεν τί τὸ καλὸν καὶ τί ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Καὶ εἶδομεν, ὅτι ἡ πνευματικὴ τοῦ καλοῦ ὑπόστασις ἀνάγεται εἰς τινὰ ἀνωτάτην ἀλήθειαν· καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀληθές, καθ' ὃ ἐν τῇ λογικῇ ἐξεθέσαμεν, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ νόσις τοῦ ὄντος, καὶ τὸ ὄν προὔπαιρχει τῆς νοήσεως, ἄρα δὲν δημιουργοῦμεν τὸ ἀληθές, ἀλλὰ τὸ εὐρίσκομεν, καὶ ἐντεῦθεν αἱ λέξεις εἴρεσις, ἐπίνοια, *inventio* κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῶν ἐννοιαν· ὥστε, κατὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἡ καλλιτεχνία συνάπτεται μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, καὶ οὐδὲν δημιουργεῖ. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ὑπόστασιν, τὸ καλὸν ἔχει καὶ τινὰ μορφήν δι' ὅλων σημείων καὶ συμβόλων ἐκφράζουσιν τὴν ἰδέαν, ἔχει καὶ χρονικοὺς καὶ τοπικοὺς νόμους, τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν συμμετρίαν· καὶ τὰ μὲν ὕλικά σύμβολα προὔπαιρχουσιν, οἱ δὲ νόμοι εἶναι καθολικοὶ, ἀναγκαῖοι, ἀπόλυτοι, ἀνεξάρτητοι τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ ἐλευθερίας, ὥστε οὐδὲ περὶ ταῦτα φέρεται, ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ πρωτοτυπία. Πρὸς τοῦτοις τὸ σύνολον τῶν ἐκφραστικῶν μέσων εἶναι ἀχώριστον τῆς ἐκφραζομένης ὑποστάσεως, καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνων εἶδομεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ καταλληλότης, ἡ ὑπὸ τῆς φύσεως ἀμφοτέρων ἀπαιτούμενη, καὶ περὶ τούτου μάλιστα ἐπιστήσαμεν τὴν μελέτην καὶ μίμησιν, εἰ δυνατόν, τῆς πλαστικῆς ἐκείνης τελειότητος ἧς ἐντελέστατον παράδειγμα εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καλλιτεχνίᾳ. Ὡστε, οὔτε περὶ τῆς ἀποστάσεως οὔτε περὶ τῆς μορφῆς φαίνεται ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ πρωτοτυπία· ἀλλὰ τότε ποῦ ἡ ἐμπνευσις; ἡ ἄνωθεν κατερχομένη ἐπίνοια τῶν μεγάλων ἰδεῶν καὶ τῶν καλῶν ἔργων; ποῦ ἡ ἐλευθέρα καὶ αὐθόρμητος ἐνέργεια τῆς μεγαλonoίας; ποῦ ἐπομένως ἡ ἐπὶ τῆς παντοίας προόδου τῆς ἀνθρωπότητος σωτήριος τῆς καλλιτεχνίας ἐπιρροή; τότε ἡ καλλιτεχνία καταντᾷ τέχνη βάνανος καὶ ἀναγκαῖος μηχανισμός. Καὶ ὅμως ἡ πρωτοτυπία ὑπάρχει καὶ ἀναγνωρίζεται καὶ δοξάζεται. Κατ' οὐδὲν δὲ ἕτερον δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ κατ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς καλλιτεχνικῆς συνθέσεως, δηλ. κατὰ τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ὕλικὴν μορφήν. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν, νὰ μὲν τὸ ἀληθές προὔπαιρχει τῆς ὁπωσδήποτε ἀντιλήψεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια βαθμηδὸν καὶ προοδευτικῶς ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἀποκα-

λύπτεται οὐχὶ μόνον εἰς τὰς ἐπιμόνους προσπάθειας τοῦ ἐπιστήμονος, ἀλλ' ἐνίοτε αὐθόρμητος ἀποβάλλει τὸν μυστηριώδη αὐτῆς πέπλον πρὸς τὸ ὄμμα τοῦ ὑπὸ τῆς ἐμπνεύσεως φωτιζομένου καὶ ἐνθίου καλλιτέχνη. Ὡστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀπλῶς νοητικὴ πρόοδος γίνεται οὐ μόνον διὰ τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τέχνης, γίνεται διὰ τῆς αἰείποτε αὐξανούσης καὶ προοδευούσης ἐπιστημονικῆς τελειοποιήσεως, καθὼς γίνεται διὰ τῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φαινοτέρας ἐκδηλώσεως τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τῆς καλλιτεχνίας. Νέους πρὸς τοῖς ἄλλοις συνδυασμοὺς ἰδανικῶν καὶ τυπικῶν στοιχείων αἰείποτε ἐφευρίσκει καὶ παράγει ἡ μεγαλοφυΐα καλλιτεχνία. Τούτων τεθέντων, φανερὸν ὅτι ἡ πρωτοτυπία ἐκ δύο προέρχεται πηγῶν, ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος πνεύματος καθ' ἣν ἐποχὴν ἀναφαίνεται ὁ καλλιτέχνης, καὶ ἐκ τῆς ἀτομικῆς φύσεως καὶ ἰδιαιτέρας σφραγίδος, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πνεύματός του. Ἡ πρωτοτυπία εἶναι συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων. Ἐκ τούτου ἐπεταί, ὅτι τὴν πρωτοτυπίαν οὔτε πρέπει νὰ διώκωμεν οὔτε δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν ὡς ἄλλας ὑποδεεστέρας τελειότητας τῆς τέχνης, διότι εἶναι δῶρον Θεοῦ, αὐτόματον προϊόν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, τὸ ὅποιον διὰ τῆς ἐμπνεύσεως ἀπονέμει ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς του· ὅτι ὅμως δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς τινὰς ἀνυπερβλήτους καὶ ἀπαραβιάστους ὅρους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, καὶ εἰς τοὺς αἰδίου καὶ ἀμετατρέπτους νόμους τῆς τέχνης· ὅτι τελευταῖον εἶναι ἀνεξάντλητος, διότι ἐκάστη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας εἶναι νέα φάσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, νέας παράγουσα ἠθικὰς ἀνάγκας, νέαν ὄψιν τοῦ ἰδανικοῦ ἀποκαλύπτουσα, εἰς τινὰς μεγαλοφυεῖς νόας ἀνακεφαλαιουμένη, καὶ δι' αὐτῶν ἐκπροσωπευομένη κατὰ τὴν πολύτιμον ἐκείνην ἀκμὴν εἰς ἣν ἀναθάλλουσι τὰ αἰετοτε ἐπιβλαστάνοντα ἀντὶ τῆς διανοίας πρὸς δόξαν Θεοῦ, πρὸς τέρψιν καὶ παραμυθίαν καὶ ἠθικὴν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου ζητήματος τῶν σχέσεων δηλ. τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ πρὸς τὸ φυσικόν, πολλὰς καὶ διαφόρους ἀπαντῶμεν λύσεις κατὰ τὰς διαφόρους σχολὰς εἴτε τῆς φιλοσοφίας εἴτε τῆς φιλοτεχνίας. Καὶ λ. χ. κατὰ μὲν τοὺς αἰσθησιολόγους καὶ ἐν γένει τοὺς παραδεχομένους ὡς σκοπὸν τῆς καλλιτεχνίας τὴν μίμησιν, εὐκόλος ἡ λύσις τοῦ προβλήματος· διότι ἡ μὲν φύσις εἶναι κατ' αὐτοὺς τὸ πρωτότυπον, ἡ δὲ καλλιτεχνία μεταγραφὴ, ἐκτύπωμα αὐτοῦ καὶ ἀντίτυπον· ἄρα τὸ τεχνητὸν καλὸν εἶναι φύσει κατώτερον τοῦ φυσικοῦ. Καθ' οὗ δὲ ἡ φύσις καὶ ὁ Θεὸς ταυτίζονται, καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐνὸς καὶ μόνο ὄντος, τοῦ Θεοῦ, ὅστις φθάνει εἰς πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν ἐν τῷ πνεύματι καὶ διὰ τοῦ πνεύματος, τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ ᾔναι φύσει ἀνώτερα τῶν τῆς φύσεως· καὶ ἐπειδὴ ἡ καλλιτεχνία εἶναι τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν προϊόν, ἐπεταί ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν κα-

λὸν εἶναι ἀνώτερον τοῦ φυσικοῦ· ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου, ὡς καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἴσως ἐν τινι μεταξὺ τῶν ἐναντίων ἄκρων μεσότητι, καὶ εἰ μὲν κατὰ τινὰ τὸ κάλλος τῆς φύσεως ὑπερτερεῖ τοῦ τῆς τέχνης, κατ' ἄλλα ὁμῶς εἶναι αὐτοῦ ὑποδεέστερον. Καὶ ἐπειδὴ οὐσιωδῶς τὸ καλὸν ἐκ δύο συνίσταται στοιχείων, ἐκ τινος πνευματικῆς ὑποστάσεως δηλαδὴ καὶ ὕλικῆς τινος μορφῆς, πρόκειται νὰ ἴδωμεν ἐὰν καθ' ἐν ἡ κατ' ἀμφοτέρω εἶναι τὸ τεχνικὸν καλὸν ἀνώτερον ἢ κατώτερον τοῦ φυσικοῦ. Πρὶν ὁμῶς παρατηρητέον, ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὸ φυσικὸν καλὸν εἰμὴ λίχν ἀτελῶς διὰ πολλοὺς λόγους, ἀναγομένους εἰς ἓνα καὶ μόνον, τὴν ἀτέλειαν καὶ σμικρότητα τοῦ πεπερασμένου ἀπέναντι τῶν ἔργων τοῦ ἀπείρου. Βεβαίως ἐὰν ἐντελῶς τὸ φυσικὸν καλὸν ἐγνωρίζομεν, δὲν ἠθέλομεν οὔτε συλλάβει τὸ ζήτημα, διότι ἠθέλομεν ἀναγνωρίσει τὸν Θεὸν ὡς μόνον καὶ μέγαν ἀριστοτέχνην μεγάλων καὶ ἀπαρχόλητων ἔργων. Ὡστε τὸ ζήτημα εἶναι μεταξὺ τοῦ ἐλαχίστου τούτου μορίου τοῦ φυσικοῦ καλοῦ, ὅπερ γνωρίζομεν, καὶ τοῦ τεχνητοῦ. Καὶ οὕτω τεθίνοντες, ἀπορέναι νὰ ἴδωμεν ἐὰν, κατὰ τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, τὸ δεύτερον εἶναι κατώτερον ἢ ἀνώτερον τοῦ πρώτου. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πραγματικόν, τὴν ὕλην, τὴν ἔκτασιν, τὸ χρῶμα, τὸν ἦχον, τὸ σχῆμα, τὴν κίνησιν καὶ ὅλα τὰ ὕλικὰ στοιχεῖα, ὅσα ἐν μέτρῳ καὶ ὅρμῳ ἐποίησεν ὁ Θεός, καὶ δι' ἀφράτου ἁρμονίας συνῆνωσε καὶ συντηρεῖ, τὸ τεχνητὸν καλὸν εἶναι φύσει κατώτερον τοῦ φυσικοῦ, διότι ἐν τῇ φύσει τὰ στοιχεῖα ταῦτα ζῶσι καθ' ἑνὴν ζῶην ἐδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεός. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πνευματικόν, τί ῥητέον; πνεῦμα καὶ λόγος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ διὰ τοῦτο νοεῖ τὸ ἀπείρον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ τέλειον, καὶ οὐ μόνον νοεῖ, ἀλλ' ὁρέγεται αὐτοῦ διὰ τῆς καρδίας, τὸ μελετᾷ ἀδιακόπως διὰ τοῦ λόγου, προσπαθεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ διὰ τῆς φαντασίας, καὶ τὸ ἐκφράζει, ὅταν ἐκφράζῃ τὸ ἰδανικὸν διὰ τῆς καλλιτεχνίας, διότι τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἡ τῷ ἄνθρωπῳ ὁρατὴ ὄψις τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ τελείου. Ἄρα κατὰ τοῦτο ἀνώτερον τὸ τεχνητὸν καλὸν τοῦ φυσικοῦ, διότι εἶναι ζωνηρότερον καὶ πληρεστέρον διήλωσης τοῦ αὐτοῦ ἀρχετύπου, τοῦ ὁποῖου ἀτελὲς ἐκτύπωμα εἶναι ἡ φύσις καὶ τελειότερον ἡ τέχνη. Δὲν δύναται ὁ καλλιτέχνης τὸ παραλαμβάνον πνευματικὸν νὰ ποιῇ τελειότερον παρ' ὅ, τι εἶναι, ἀλλὰ δύναται νὰ τὸ ἰδανικώσῃ, νὰ τὸ ἐκπνευματώσῃ, νὰ τὸ καταστήσῃ διευγέστερον καὶ φαινότερον περιβάλλωμα τοῦ ἰδανικοῦ, τελειοποιῶν τὴν μορφήν δι' αὐτῆς τῆς καταστροφῆς τῆς καὶ ἐν ᾧ ἡ ὕλη ἀποβάλλει τὴν ἑξέως ζῶν ἐν τῇ φύσει, ἄλλην πνευματικωτέραν λαμβάνει ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐν τῇ φύσει ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ στοιχεῖα ἰδανοποιεῖ ὁ καλλιτέχνης, διότι οὔτε σοφίαν, οὔτε ἀρετὴν εὐρίσκωμεν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ὁποίων ἄλλους τελειοτέρους τύπους νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν καὶ νὰ παραστήσωμεν διὰ τῆς τέχνης. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ καλλιτεχνικώ-

τέρα θρησκεία καὶ πηγὴ ἀέναντος μεγάλων ἔργων καὶ οὐρανίων καλλιτεχνημάτων, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προήλθε καὶ ἡ δόξα, ἣν ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν τῆς καθ' ὅλα ὑπεροχῆς τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ ἀπέναντι τοῦ φυσικοῦ. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ τὴν γλυκερὰν συμπάθειαν, τὴν ὁποῖαν φύσει συναισθάνεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, θέλομεν ἐννοῆσαι διατί οἱ μᾶλλον νοήμονες καὶ πεπαιδευμένοι ἀποδίδουσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἐκείνον τὸν θαυμασμόν, τὸν ὁποῖον οἱ χυδαῖοι ἔχουσι μόνον πρὸς τὰ ἔργα τῆς φύσεως; διότι οἱ μὲν ἔχουσι καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ μᾶλλον εὐαίσθητον τὴν καρδίαν· οἱ δὲ μόνον τὸ ὕλικόν αἶσθημα ἔχουσι τοῦ καλοῦ, καὶ ἐνστιγμὰ τυφλὸν τοῦ ἰδανικοῦ, διὸ δεσμεύονται εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας τῆς θείας δημιουργίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τελειοποιήσεως.

Ὅσοι δὲ νομίζουσιν, ὅτι μόνον τὸ αἶσθημα καὶ μόνον τὸ ἐνστιγμὰ δὲν ἀρκοῦσιν οὔτε πρὸς συναισθησιν καὶ κρίσιν τοῦ καλοῦ, οὔτε πρὸς τὴν κατ' ἄνθρωπον δημιουργίαν αὐτοῦ, θέλουσιν ἴσως ἀποδεχθῇ ἐπιεικῶς πως τὴν συντομωτάτην ταύτην ἀνασφαλαίωσιν τοῦ πρώτου μέρους τῶν καλλολογικῶν ἡμῶν παραδόσεων, τὴν ὁποῖαν θέλομεν συμπληρώσει διὰ τῆς θεωρίας καὶ ἱστορίας μιᾶς ἐκείνης τῶν ὠραίων τεχνῶν κατὰ μέρος (*).

Κερκύρα, τῇ 28 Αὐγούστου 1857.

Π. ΒΡΑΥΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

ΣΠΟΥΔΑΣΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΑΙ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΜΠΤΗ (α).

Φ υ λ ή.

Ἀθήνην, 25 Μαΐου, 1846.

— 200 —

Τὰ πολυῦμνητα ὀνόματα τῶν τυραννόκτόνων Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Θρασύβουλου κατάλυσιν τῆς βασιλεῖς τυραννίδος τῶν Τριάκοντα ἐγίνωσκον παῖς ἔδη μόλις ἀρχίζων τὰ

(*) ΣΗΜ. ΠΑΝΑ. Ἡ ἀνωτέρω διατριβὴ ἦν ὁρισμὸν τῆς καλλιτεχνίας προτιμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν, διότι μετὰ πλείστης ὁσιότητος καὶ ἀληθείας εἰς ταύτην ὁ σοφὸς συγγραφεὺς, ἐξηγεῖ τὴν παρανομίαν ἣν καὶ οἱ χυδαῖοι ἔχουσιν ἐμφύτως διὰ στόματος δοκίμης θεωροῦσιν εἶναι τὸ φυσικὸν ἢ τεχνητὸν. Ὅσακις βλέπομεν τοποθεσίαν, φέρ' εἰπεῖν, ἢ γυναῖκα ὡραίαν λέγομεν· ἢ θυγατέρα ζωγραφιστῆ, ἢ καὶ ὅσακις πάλιν βλέπομεν εἰκόνα ἐκείνης διαγράφουσαν ἀντικείμενόν τι, ἀναφωνοῦμεν, αὐμοιάζει φυσικόν. ἢ Ἐμφορὰς ἄρα ἡ ἰδέα ὅτι ἡ μὲν τέχνη ἐκλαμπρύνει καὶ τελειοποιεῖ τὴν φύσιν, ἡ δὲ φύσις παρέχει τὰ στοιχεῖα τῆς τελειοποιήσεως εἰς τὴν τέχνην.

(α) Ἰδε Πανδ., φιλολόγ. 151, 156, 163 καὶ 171.